Lod
"Diospolis - City of God"
Journal of the History, Archaeology and Heritage of Lod

اللد
"ديوسبوليس - مدينة الإله"
مجلة آثار، تاريخ وتراث مدينة اللد

לוד
״דיוספוליס - עיר האלוהים״
כתב-עת להיסטוריה, לארכיאולוגיה ולמורשת של לוד

Vol. 7 | المجلد السابع | כרך ז׳

עורך: אלון שביט
محرر: الون شبيط
Editor: Alon Shavit

משרד התרבות והספורט
מכון ישראלי לארכיאולוגיה ע״ר
Israeli Institute of Archaeology
מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל

כריכה קדמית: ברקע - פסיפס לוד (צילום: רשות העתיקות), במרכז - הספסל של הנרייטה סולד,
עץ השקמה וביר זייבאק (צילום: א׳ ששון)

חברי ועדת המערכת: אדריכל גיורא סולר, ד״ר אסף זלצר, ד״ר יותם טפר, ד״ר עידו קוך,
ד״ר אבי ששון, ד״ר אלון שביט - עורך
מרכזת המערכת: ילנה אלגרט-שרון
עריכת לשון: רבקה שביט
תרגום לערבית: רועי מרום
תרגום לאנגלית: לי צ׳פמן
עיצוב גרפי ועימוד: נורית רוזנפלד
הדפסה וכריכה: דפאור-יקיר פרינט בע״מ

לוד ״דיוספוליס – עיר האלוהים״: כתב-עת להיסטוריה, לארכיאולוגיה ולמורשת של לוד
כתב-עת אקדמי שפיט, היוצא אחת לשנה (שנתון)

ISSN: 2710-0383 (דפוס)

הודפס בהוצאת ״תגליות״ - מכון ישראלי לארכיאולוגיה (ע״ר)
בשיתוף מועצה לשימור אתרי מורשת בישראל
© כל הזכויות שמורות למחברים, לעורכים ולהוצאה

לוד תשפ״א 2021

דבר המערכת

כתב העת לוד, *"דיוספוליס – עיר האלוהים"*, עשה מהפכה משמעותית השנה. קיבלנו החלטה מערכתית למסד את הפרסום ככתב עת שפיט, המוכר על ידי המועצה להשכלה גבוהה ומעניק קרדיט אקדמי לכותבי המאמרים. אך למרות השינוי המבורך, אנו מקפידים להנחות את הכותבים להגיש מאמרים, אשר לצד הדיוק והפירוט המדעי, יהיו מנוסחים בשפה ברורה ליודעי ח"ן.

כחלק מהשינוי ייסדנו מערכת אקדמית מגוונת, אשר החברים בה הם: אדריכל גיורא סולר, המייצג את תחומי האדריכלות ושימור המורשת, ד"ר אבי ששון, מרצה בכיר במכללה האקדמית אשקלון, העוסק במחקר של סוגיות מגוונות בתרבותה החומרית של ארץ-ישראל, ד"ר עידו קוך, מרצה בכיר בחוג לארכיאולוגיה באוניברסיטת תל-אביב וראש משלחת החפירות בתל חדיד הסמוכה ללוד, ד"ר אסף זלצר, מרצה בכיר בחוג ללימודי ישראל באוניברסיטת חיפה, אשר מתמקד בהיסטוריה של העת החדשה בדגש על מחקר מבוסס ארכיונים, וד"ר יותם טפר, ארכיאולוג מנחה של מרחב מרכז ברשות העתיקות, בעל ניסיון עשיר בביצוע חפירות ארכיאולוגיות ופרסומים רבים ומגוונים. בראש המערכת ימשיך לעמוד ד"ר אלון שביט, מי שיזם את הפרויקט הארכיאולוגי-הקהילתי בלוד העתיקה וערך את כתב העת מיום היווסדו.

הארכיאולוגיה המודרנית הגיעה לפני שנים רבות להבנה שלצורך מחקר של אתר מרכזי קדום נדרשים החוקרים להבין את סביבתו ולהכיר את המערך היישובי שעליו הוא נסמך בתקופות השונות. גישה זו מאפשרת להכיר את הפוטנציאל הכלכלי-חקלאי-דמוגרפי של האתר המרכזי, על בסיס עוצמתו של העורף החקלאי, לזהות תהליכי פיתוח או נסיגה במרחב ולבחון את השפעתם על העיר המרכזית. על פי גישה זו בחרנו להתבונן על לוד מסביבתה הקרובה, במסגרת הכרך השביעי של כתב העת.

שלושת המאמרים הראשונים הוקדשו לתולדות הכפר ג'ינדאס, הכפר הקרוב ביותר לעיר לוד. רועי מרום ערך מחקר מקיף על תולדות הכפר ועל התהפוכות שאפיינו את האזור כולו בתקופה הממלוכית ובתקופה העות'מנית. רון טואג ושותפיו הציגו ממצאים של חפירה ארכיאולוגית בחלקו המערבי של הכפר, בשדות המושב גינתון, שם הם חשפו בעיקר את בית הקברות של הכפר ג'ינדאס מהתקופה הממלוכית ומראשית התקופה העות'מנית. ורד אשד ושותפיה מציגים מחקר אודות הדמוגרפיה הקדומה בכפר על בסיס חקר הנקברים בבית הקברות. מתוך הממצאים הם מנסים ללמוד על חייהם של התושבים בכפר ואף עורכים השוואה לממצאים מבית הקברות של ממילא בירושלים, על מנת לבחון את השונות בין אנשי העיר הגדולה לאנשי הכפר.

אבי ששון מציג בפנינו את אחד המונומנטים המרשימים בתחומה של העיר לוד – ביר זייבאק, באר השלום. המקום שימש כתחנת דרכים על אם הדרך הראשית, החוצה את הארץ, אך מתברר שגם מסורות דתיות שונות נקשרו באתר. רותי לואיס ועידו קוך מציגים בפנינו את הממצאים מתל חדיד, מהתקופה הביזנטית, תקופה בה העיר לוד הייתה במלוא עוצמתה והמרחב כולו שגשג. תל חדיד היה יישוב קטן יחסית, אשר שכן במרחק של כשעה הליכה, מזרחית לעיר לוד.

כחלק מהשינויים שכתב העת ערך השנה, החלטנו לייסד מדור "בשולי המחקר", בו יופיעו סקירות מגוונות שלא עברו שיפוט מדעי. הסקירה הראשונה הוכנה על יד עודד שי, אשר סוקר את התיאורים של העיר לוד באומנות, החל מפסיפס מידבא מהתקופה הביזנטית ובהמשך - שורה של עבודות אומנות שבוצעו על ידי נוסעים אירופאים, אשר ביקרו בעיר בין המאה ה-15 למאה ה-19. את הכרך הנוכחי חותמת סקירה של אלון שביט על מסכת הניסיונות של מכון ישראלי לארכיאולוגיה ושל המועצה לשימור אתרי מורשת, לקבל זיכיון לפיתוח מפעל השמנים של חסונה כמרכז מבקרים אשר יציג את התעשייה המסורתית בארץ ישראל ואת מורשתה של משפחת חסונה בלוד. לצערנו, ניסיונות אלה העלו חרס עד כה.

אנו מאחלים לכם קריאה מעשירה

בברכה, חברי המערכת

كلمة طاقم التحرير

أحدثت مجلة (اللد: ديوسبوليس – مدينة الاله) ثورة كبيرة هذا العام. لقد اتخذنا قرارًا منهجيًا لإضفاء الطابع المؤسسي على النشر كمجلة علمية ذات مراجعة الاقران، معترف بها من قبل مجلس التعليم العالي بشكل يمنح الائتمان الأكاديمي لمؤلفي المقالات. رغم من التغيير ذلك المرحّب به، فإننا نحرص على إرشاد المؤلفين لتقديم مقالات بلغة واضحة للجمهور العام، مع الحفاظ على الدقة العلمية.

كجزء من ذلك التغيير، قمنا بإنشاء طاقم أكاديمي متنوّع الخبرة يشارك فيه كل من المهندس المعماري جيورا سولير، الذي يمثل مجالات الهندسة المعمارية والحفاظ على التراث، ود. ابراهام (أفي) سَاسون، محاضر أول في كلية عسقلان الأكاديمية، الذي يتعامل مع قضايا متنوّعة في الثقافة المادية للبلاد، ود. عيدو كوخ ، محاضر أول في قسم الآثار في جامعة تل أبيب ورئيس وفد التنقيب الاثري في موقع تل حديد بالقرب من اللد، ود. آسف زلتسر، محاضر أول في قسم الدراسات الإسرائيلية في جامعة حيفا، الذي يركّز على التاريخ الحديث من خلال بحوث أرشيفية، ود. يوتام تيبير، عالم آثار ومرشد علمي من المنطقة الوسطى لسلطة الآثار الإسرائيلية، يتمتّع بخبرة واسعة في إجراء الحفريات الأثرية وله العديد من المنشورات العلمية المتنوّعة. يترأس طاقم التحرير د. ألون شافيت، الذي بادر بالمشروع الأثري للمجتمع في اللد القديمة وقام بتحرير المجلة منذ تأسيسها.

أدرك علم الآثار الحديث منذ سنوات عديدة أنه من أجل دراسة موقع اثري مهم، يحتاج الباحثون إلى فهم بيئته والنظام السكني الذي اعتمد عليه في فترات زمنية مختلفة. هذا النهج يجعل من الممكن التعرّف على الإمكانات الاقتصادية والزراعية والديموغرافية للموقع ، بناءً على قوة ريفه الزراعي النسبية ثم تحديد عمليات التطوير أو التراجع السكني في الحيز ودراسة تأثيرها على المدينة القريبة. وفقًا لهذا النهج، اخترنا النظر إلى محيط اللد في إطار هذا المجلد، السابع، من المجلة.

كُرست المقالات الثلاثة الأولى لتاريخ قرية جنداس، أقرب قرية عربية إلى مدينة اللد. أجرى روعي مروم دراسة كاملة متكاملة حول تاريخ القرية والاضطرابات التي ميزت المنطقة في العصرين المملوكي والعثماني. كما قام رون تويج وزملائه في نشر اكتشافات حفرياتهم الأثرية في القطاع الغربي من القرية (في حقول موشاف جيناتون)، حيث اكتشفت مقبرة قرية جينداس من الفترة المملوكية وبداية العهد العثماني. كما قدمت فيريد ايشيد وزملائها دراسة عن التركيبة السكانية القديمة في القرية بناءً على دراسة رفات المدفونين في المقبرة. من خلال النتائج حاولوا التعرّف على حياة سكان القرية وحتى إجراء مقارنة مع نتائج فحوصات أخرى أجريت في مقبرة مأمن الله في القدس من أجل فحص الاختلافات بين سكان المدينة الكبيرة وأهالي القرية.

يعرض لنا د. ابراهام (افي) سَاسون أحدَ أبرز المعالم الأثرية في مدينة اللد - بئر الزئبق (والتي تسمى باللغة العبرية ببئر السلام). كان المكان بمثابة محطة استراحة على الطريق السلطاني ارتبطت به روايات دينية مختلفة. أما روتي لوئيس ود. عيدو كوخ فقدمَا لنا اكتشافات من تل حديد (قرية الحديثة سابقا) من الفترة البيزنطية، وهي الفترة التي كانت فيها مدينة اللد في كامل قوتها كما ازدهرت ريفها بأكمله. كانت في تل حديد قرية صغيرة نسبيًا تقع على بعد حوالي ساعة سيرًا على الأقدام شرقي مدينة اللد.

كجزء من التغييرات التي أجرتها المجلة هذا العام ، قررنا إنشاء قسم (هوامش البحث)، والذي سيضم تقارير متنوّعة لم تخضع لمراجعة الاقران. تم إعداد التقرير الاول بواسطة د. عوديد شاي الذي يستعرض أوصاف فنية لمدينة اللد، بدءًا من فسيفساء مادبا من الفترة البيزنطية ثم سلسلة من الأعمال الفنية التي رسمها الرحالة الأوروبيون الذين زاروا المدينة بين القرنين الخامس عشر والتاسع عشر بعد الميلاد. خاتمة المجلد الحالي هي مقالة بقلم ألون شافيت حول سلسلة محاولات المعهد الإسرائيلي للآثار بالتعاون مع المجلس الإسرائيلي للحفاظ على المواقع التراثية للحصول على امتياز لترميم معصرة آل حسونة في للد مركزًا للزائرين سيعرض الصناعات التقليدية في البلاد. للأسف، حتى الآن باتت تلك كل هذه المحاولات بالفشل.

نتمنى لكم قراءة ثرية

مع خالص التقدير أعضاء طاقم التحرير

Editorial note

The journal *Lod "Diospolis - City of God"* has undergone a significant revolution this year. We made the fundamental decision to establish this publication as a peer-reviewed journal, recognized by the Council for Higher Education. But despite the welcome change, we are careful to instruct the authors to submit articles that are worded in clear language, without sacrificing accuracy and scientific detail.

As part of the change, we established a diverse academic editorial board, whose members are: Architect Giora Soler, Dr. Avi Sasson, Dr. Ido Koch, Dr. Assaf Zeltzer and Dr. Yotam Tepper. The editorial team will continue to be headed by Dr. Alon Shavit, who initiated the archaeological-community project in Lod and edited the journal from its founding.

Modern archeology long since came to the understanding that in order to study a central ancient site, researchers need to understand its surroundings and become familiar with the settlement system on which it relied in the various periods. This approach makes it possible to recognize the economic-agricultural-demographic potential of the central site, to identify processes of development or retreat in the region and to examine their impact on the central city. Following this approach, in the seventh volume of the journal we have chosen to look at Lod from its immediate surroundings.

The first three articles are devoted to the history of Jindās, the village closest to Lod. Roy Marom conducted a comprehensive study of the village's history and the upheavals that characterized the entire region in the Mamluk and Ottoman periods. Ron Toueg et al. present the archeological excavations in the western part of the village, in the fields of Moshav Ginaton, where they uncovered mainly the cemetery of Jindās from the Mamluk period and the beginning of the Ottoman period. Vered Eshed et al. present a study of the ancient demography of the village, based on a study of those buried in the cemetery.

Avi Sasson presents us with one of the most impressive monuments in the city of Lod—Bir el-Zeibak, the "Well of Peace". The place served as a road station on the main route across the country. Ruthy Lewis and Ido Koch present the finds from Tel Hadid (a relatively small settlement, located about an hour's walk east of the city of Lod) from the Byzantine period, a period when Lod flourished.

As part of the changes that the journal made this year, we decided to establish a section called "On the Margins of Research" which will feature various reviews that have not undergone peer-review. Oded Shai reviews the depictions of Lod in art, starting with the Byzantine-period Madaba mosaic and followed by a series of works of art created between the 15th and 19th centuries. The current volume closes with Alon Shavit's review of the series of attempts made by the Israeli Institute of Archeology and the Council for the Preservation of Heritage Sites to obtain a concession to develop the Hassuna Oil Factory as a visitors' center. Unfortunately, these attempts have so far been unsuccessful.

We hope you benefit from reading this volume,

The Editorial Team

תוכן עניינים

ג׳נְדַאס בשערה של לוד:
אבן פינה לחקר העורף הכפרי של העיר (1459 – 1948)
מר רועי מרום - תלמיד לתואר דוקטור
החוג ללימודי המזרח התיכון והאסלאם, אוניברסיטת חיפה

قرية جنداس:
حجر الأساس لدراسة تاريخ ريف مدينة اللد (1459م – 1948م)
السيد روعي مروم - طالب دكتوراه
قسم تاريخ الشرق الأوسط، جامعة حيفا

:Jindās at Lydda's Entrance
(A Cornerstone of the Study of the City's Rural Hinterland (1459 – 1948
Mr. Roy Marom - PhD Student
Department of Middle Eastern and Islamic Studies, University of Haifa

9

בית הקברות הממלוכי והעות׳מאני בכפר ג׳נְדַאס
מר רון טואג, מר שחר קריספין וד״ר ורד אשד
רשות העתיקות

مقبرة من العصرين المملوكي والعثماني في قرية جنداس
السيد رون تويج، السيد شاحار كريسبين و دكتور فيريد ايشيد
سلطة الاثار الإسرائيلية

The Mamluk and Ottoman Cemetery in the Village of Jindās
Mr. Ron Toueg, Mr. Shahar Krispin and Dr. Vered Eshed
Israel Antiquities Authority

45

מחקר פלאו-דמוגרפי באוכלוסיית הכפר ג׳נְדַאס
ד״ר ורד אשד, רון טואג ושחר קריספין
רשות העתיקות - מרחב מרכז

دراسة الديموغرافيا القديمة لسكان قرية جنداس
دكتورفيريد ايشيد ، السيد رون تويج, السيد وشاحار كريسبين
سلطة الاثار الإسرائيلية – لواء المركز

A Paleodemographic Study of the Population of Jindās
Dr. Vered Eshed, Mr. Ron Toueg and Mr. Shahar Krispin
Israeli Antiquities Authority – Central District

63

תל חדיד בתקופה הביזנטית
גברת רותי לואיס וד״ר עידו קוך
החוג לארכיאולוגיה ותרבויות המזרח הקדום, אוניברסיטת תל-אביב

تل حديد خلال الفترة البيزنطية: استعراض أولي
السيدة روتي لوئيس ود. عيدو كوخ
قسم الآثار وحضارات الشرق القديم، جامعة تل أبيب

Tel Hadid in the Byzantine Period: Preliminary Survey
Ms. Ruthy Lewis and Dr. Ido Koch
Department of Archaeology and the Ancient Near East, Tel Aviv University

77

ביר זייבאק – תחנת דרכים על דרך רמלה-לוד
כבבואה להתפתחות הדרך בין שתי הערים
ד״ר אברהם (אבי) ששון
החוג ללימודי ארץ-ישראל, המכללה האקדמית אשקלון

بئر الزئبق : محطة استراحة على طريق الرملة واللد
ومعلم في سبيل تطوير الدرب بين المدينتين
دكتور أبراهام (افي) سَاسون
قسم دراسات أرض إسرائيل، الكلية الأكاديمية اشكلون

Bir el Zeibaq as a Road Station on Ramleh-Lidda Road
Dr. Avraham (Avi) Sasson
Land of Israel Studies Department – Ashkelon Academic College

95

On the Margins of Research • هوامش البحث • בשולי המחקר

סקירות שלא עברו שיפוט מדעי

125

לוד במכחול וצבע: ציורי העיר לוד בידי עולי רגל ונוסעים
מהתקופה הביזנטית עד מלחמת העולם הראשונה
ד״ר עודד שי
בית הספר לארכיטקטורה - אוניברסיטת אריאל

اللد بفرشاة ودهان: رسومات لمدينة اللد من قبل حجاج ومسافرين
من العصر البيزنطي حتى الحرب العالمية الأولى
دكتور عوديد شاي
كلية العمارة، جامعة أريئيل

Lod in Paintbrush and Paint: Depictions of Lod by Pilgrims and Travelers
from the Byzantine Period up to the First World War
Dr. Oded Shai
The School of Architecture, Ariel University

127

פרשת מיזם מפעל השמנים של חסונה בלוד

ד״ר אלון שביט
מכון ישראלי לארכיאולוגיה

قضية المبادرة لترميم معصرة آل حسونة في للد

دكتور ألون شافيط
المعهد الإسرائيلي للآثار

The Affair of the Hassuna Oil Factory Initiative in Lod

Dr. Alon Shavit
Israeli Institute of Archaeology

147